

BO'LAJAK IQTISODCHI MUTAXASSISLARNING INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYLARI YORDAMIDA KREATIV FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Davlatova Nilufar Vosiljonovna

Namangan Davlat Texnika Universiteti

Tayanch doktoranti

Anotatsiya: Harvard biznes maktabi iqtisodchilarni tayyorlovda 2022-yildan beri yangi metodlarni ishlab chiqmoqda va bunda asosan kreativ jarayon va kreativ ontologiya tajribalariga e'tibor qaratilgan. Natijada dastlabki 3 oyda talabalarning kreativ fikrlashda aniq-tahlil fanlar bo'yicha 45,6 foiz, ijtimoiy-nazariy fanlarda 61,5 foizga o'sgan. Bo'lajak iqtisodchi mutaxassislarning innovatsion ta'lim texnologiyalari yordamida kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik simulyatsiya, dizayn fikrlash, STEM, PISA, kreativ iqtisodiyot, analitik fikrlash, regular fikrlash, inovatsion iqtisodiy tahlili, post-industrial jamiyat.

KIRISH.

Iqtisodiyotga kreativlik nazariyasi (Creative Economy Theory) zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning eng muhim va dinamik yo'nalishlaridan biri sifatida iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini yangicha nuqtai nazardan tahlil qiladi. Ushbu nazariya an'anaviy iqtisodiy modellarda asosiy e'tibor jismoniy kapital, mehnat va tabiiy resurslarga qaratilgan bo'lsa, kreativlik, innovatsiya va insoniy ijodkorlikni iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida ko'rib chiqadi. Bu nazariya, ayniqsa, post-industrial jamiyatlarning paydo bo'lishi va axborot texnologiyalari inqilobi sharoitida dolzarb bo'lib, iqtisodiy faoliyatning yangi shakllarini – masalan, madaniyat, san'at, dizayn, raqamli media va intellektual mulkni ishlab chiqarishni – tahlil qilish uchun asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Kreativ iqtisodiyot nazariyasining asosiy g'oyasi shundan iboratki, insonning ijodiy salohiyati va uning bilimlarga asoslangan mahsulotlari nafaqat iqtisodiy qiymat yaratadi, balki jamiyatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga ham hissa qo'shadi. Iqtisodiyotga kreativlik nazariyasi zamonaviy iqtisodiyotning murakkab va ko'p qirrali tabiatini tushunish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. U an'anaviy iqtisodiy modellarning chegaralaridan chiqib, ijodiy salohiyatni iqtisodiy o'sishning markaziy elementi sifatida e'tirof etadi. Shu bilan birga, nazariya amaliy jihatdan global iqtisodiyotda muhim o'zgarishlarni tasdiqlovchi dalillarga ega bo'lib, kelajakda texnologik innovatsiyalar bilan yanada rivojlanishi kutilmoqda. Biroq, uning muvaffaqiyati mintaqaviy tengsizliklarni bartaraf etish,

intellektual mulk huquqlarini mustahkamlash va inson ijodkorligining o'ziga xosligini saqlab qolish kabi muhim vazifalarga bog'liq bo'lib qolmoqda. Kreativ iqtisodiyot nazariyasi nafaqat iqtisodiyotshunoslar, balki siyosatchilar, madaniyatshunoslar va texnologlar uchun ham umumiy hamkorlik platformasi sifatida muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Jon Xoukkins kreativ iqtisodiyot nazariyasining asosiy tushunchalarini ishlab chiqqan olimlardan biri sifatida tanilgan. Uning 2001-yilda nashr etilgan "The Creative Economy: How People Make Money from Ideas" asari kreativlikni iqtisodiy resurs sifatida ta'riflashda muhim bosqich bo'ldi. Xoukkins tadqiqotlarida kreativ iqtisodiyotni intellektual mulk huquqlari bilan bog'liq sohalarga – masalan, kino, musiqa, dasturiy ta'minot, reklama va nashriyotga – asoslangan iqtisodiy faoliyat sifatida belgilaydi. U kreativlikni iqtisodiy qiymat yaratishning asosiy omili deb hisoblab, uning o'lchovini global miqyosda ishlab chiqarilgan ijodiy mahsulotlar va xizmatlarning umumiy hajmi orqali aniqlashga harakat qildi. Xoukkinsning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, 20-asr oxirida kreativ industriyalar rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi ulushini sezilarli darajada oshirdi, bu esa iqtisodiy o'sishning yangi modelini – ya'ni, bilim va g'oyalarga asoslangan modelni – tasdiqladi. Uning yondashuvi an'anaviy iqtisodiyotda kam e'tibor berilgan sub'ektiv omillarni (ijodkorlik, tasavvur) iqtisodiy tahlilga integratsiya qilishga asoslanadi va shu bilan kreativ iqtisodiyotning nazariy asoslarini mustahkamladi.

Richard Florida esa kreativ iqtisodiyotni shahar iqtisodiyoti va ijtimoiy tuzilmalar bilan bog'liq holda o'rgangan yetakchi olimlardan biridir. Uning 2002-yilda chop etilgan "The Rise of the Creative Class" kitobi ijodiy sinf (creative class) tushunchasini iqtisodiyotshunoslikka kiritdi. Florida ijodiy sinfni muhandislar, rassomlar, dizaynerlar, olimlar va boshqa yuqori malakali mutaxassislar sifatida ta'riflab, ularning geografik konsentratsiyasi shaharlarning iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynashini isbotlashga harakat qildi. Uning tadqiqotlari empirik dalillarga asoslanib, AQShning Silikon vodiysi, Nyu-York va San-Fransisko kabi shaharlardagi iqtisodiy yuksalishni ijodiy mutaxassislarning yuqori zichligi bilan bog'ladi. Florida "3T" modelini (Technology, Talent, Tolerance – Texnologiya, Iste'dod, Bag'rikenglik) ishlab chiqdi, bunda u iqtisodiy o'sish uchun nafaqat texnologik infratuzilma, balki iqtisodiy sub'ektlarning ijodiy salohiyati va ijtimoiy bag'rikenglik muhim ekanini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ijodiy sinfning faolligi nafaqat iqtisodiy daromadni oshiradi, balki shaharlarning global raqobatbardoshligini ham mustahkamlaydi. Shu bilan birga, Florida ijodiy iqtisodiyotning ijtimoiy tengsizlikka olib kelishi mumkinligini ham tan oldi, bu esa uning nazariyasida muhim tanqidiy nuqta sifatida qoldi.

Jozef Shumpeterning tadqiqotlari kreativ iqtisodiyot nazariyasining tarixiy ildizlari sifatida alohida ahamiyatga ega. 20-asrning birinchi yarmida faoliyat yuritgan Shumpeter o'zining "Capitalism, Socialism and Democracy" (1942) asarida "ijodiy halokat" (creative destruction) kontseptsiyasini ishlab chiqdi. U iqtisodiy o'sishni innovatsiyalar va tadbirkorlik bilan bog'lab, yangi g'oyalar va texnologiyalarning eski iqtisodiy tuzilmalarni yo'q qilib, yangi imkoniyatlar yaratishini ta'kidladi. Shumpeterning yondashuvi kreativ iqtisodiyotning asosiy g'oyalaridan biri – ijodkorlik iqtisodiy dinamizmning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligi – bilan rezonanslashadi. Uning tadqiqotlari asosan texnologik innovatsiyalarga qaratilgan bo'lsa-da, kreativ iqtisodiyotning zamonaviy talqinida bu g'oya madaniy va estetik sohalarga ham kengaytirildi. Shumpeterning ishlarida kreativlikning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri makroiqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi, bu esa uning nazariyasini mikroiktisodiy darajadagi ijodiy faoliyat bilan bog'lovchi keyingi tadqiqotlarga asos bo'ldi. Shunday qilib, Shumpeter kreativ iqtisodiyotning fundamental tamoyillarini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

Pol Romer kreativ iqtisodiyotni endogen o'sish nazariyasi (endogenous growth theory) doirasida o'rganib, bilim va g'oyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida ko'rib chiqdi. 1990-yillarda chop etilgan tadqiqotlarida Romer an'anaviy iqtisodiy modellardan farqli o'laroq, iqtisodiy o'sishni tashqi omillarga emas, balki ichki innovatsion jarayonlarga bog'ladi. Uning "Increasing Returns and Long-Run Growth" (1986) maqolasida ta'kidlanishicha, g'oyalar va texnologik yangiliklar iqtisodiy mahsuldorlikni oshiradi, chunki ular cheksiz takrorlanishi va tarqalishi mumkin bo'lgan resurslardir. Romerning yondashuvi kreativ iqtisodiyotning asosiy postulatlaridan biri – ijodiy mahsulotlarning iqtisodiy qiymati ularning moddiy emas, balki intellektual xususiyatlariga bog'liq ekanligi – bilan mos keladi. Uning tadqiqotlari matematik modellashirishga asoslangan bo'lib, iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli dinamikasini tushuntirishda kreativlikning rolini aniq ko'rsatdi. Romerning ishi 2018-yilda Iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofoti bilan taqdirlanishi uning kreativ iqtisodiyot nazariyasiga qo'shgan hissasining global miqyosda e'tirof etilganligini tasdiqlaydi.

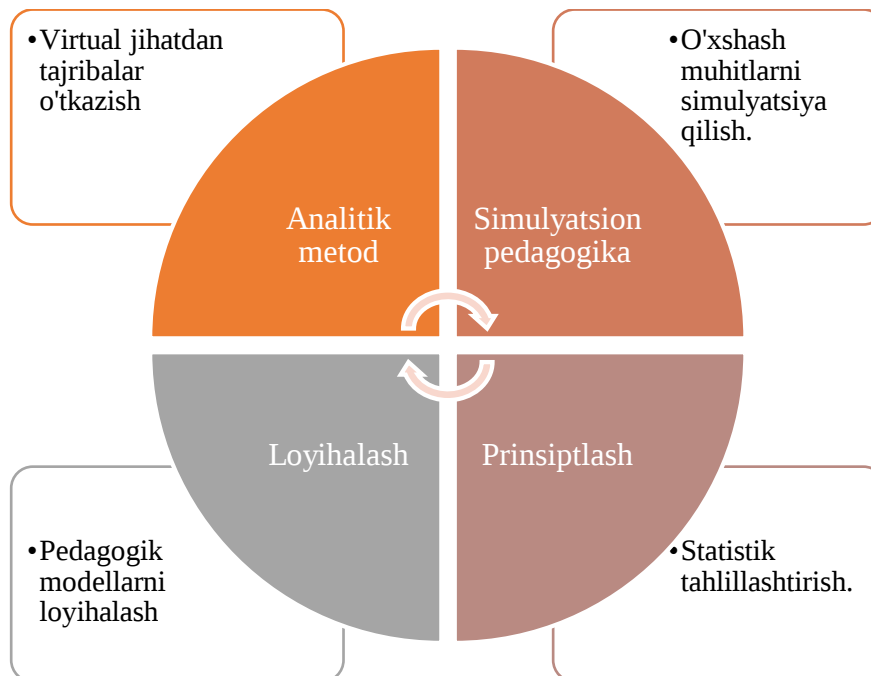
Yuqoridagi olimlardan tashqari, kreativ iqtisodiyot sohasida boshqa tadqiqotchilar ham muhim ishlar olib bordi. Masalan, Devid Trosbi (David Throsby) madaniy iqtisodiyot va kreativ industriyalar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, madaniy mahsulotlarning iqtisodiy qiymatini tahlil qildi. Uning "Economics and Culture" (2001) asarida madaniy kapitalning iqtisodiy o'sishdagi roli va uning barqaror rivojlanishga ta'siri chuqur ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Rivojlanish bo'yicha Konferensiyasi (UNCTAD) kabi xalqaro tashkilotlar kreativ iqtisodiyotning global statistikasini tuzishda muhim rol o'ynadi, bu esa nazariy tadqiqotlarni empirik dalillar bilan boyitdi.

TADQIQOT METADOLOGIYASI.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarining mexanizmlarini tushunish uchun avval ularning asosiy komponentlarini aniqlash zarur. Birinchi navbatda, interaktivlik va moslashuvchanlik kabi xususiyatlar ushbu texnologiyalarning samaradorligini ta'minlaydi. Interaktivlik talabalarni passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantirib, ularning kognitiv jarayonlarini faollashtiradi. Moslashuvchanlik esa o'quv jarayonini individual talabalar guruhlarining ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi, bu esa kreativ fikrlashning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ikkinchidan, ushbu texnologiyalar ko'pincha muammoga asoslangan yondashuvlarni qo'llaydi, bu iqtisodiy muammolarni tahlil qilishda talabalarni mavjud doiralardan tashqarida fikrlashga undaydi. Uchinchidan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili kabi vositalar real vaqtda keng ko'lamli iqtisodiy ma'lumotlarni qayta ishlash imkonini beradi, bu esa talabalarda murakkab tizimlar ichida naqshlarni aniqlash va innovatsion yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini shakllantiradi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish mexanizmlarini amalga oshirishda innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi bir nechcha bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqich o'ziga xos pedagogik va texnologik yondashuvlarni talab qiladi. Dastlabki bosqichda talabalarning mavjud bilimlari va analitik qobiliyatlari virtual muhitlarda sinovdan o'tkaziladi, bu ularning iqtisodiy tushunchalar bo'yicha asosiy kompetensiyalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Keyingi bosqichda murakkab iqtisodiy senariylar va simulyatsiyalar joriy etiladi, bu talabalarni noodatiy vaziyatlarda qaror qabul qilishga majbur qiladi. Ushbu jarayon davomida talabalarning fikrlash jarayoni doimiy ravishda monitoring qilinadi va ularga real vaqt rejimida qayta aloqa taqdim etiladi. Ushbu qayta aloqa mexanizmi talabalarning xatolarini tahlil qilish va muqobil yondashuvlarni sinab ko'rish orqali o'z strategiyalarini takomillashtirishga yordam beradi. Nihoyat, uchinchi bosqichda talabalar mustaqil ravishda yangi iqtisodiy modellar yoki yechimlarni loyihalashga jalb qilinadi, bu esa ularning ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga imkon beradi.

Ushbu mexanizmlarning samaradorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida transdistsiplinar yondashuvdan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni boshqa sohalaridan, masalan, psixologiya, axborot texnologiyalari va dizayn bilan bog'lash talabalarda kengroq dunyoqarashni shakllantiradi va ularning muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rish qobiliyatini oshiradi. Bu yondashuv iqtisodiy muammolarni hal qilishda an'anaviy chegaralardan chiqib, yangi paradigmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchilarning roli ham o'zgarmoqda: ular endi faqat bilim tarqatuvchi emas, balki talabalarning ijodiy jarayonlarini yo'naltiruvchi fasilitator sifatida ishlaydi. Bu esa o'qituvchilardan ham moslashuvchanlik va yangi texnologiyalarni chuqur tushunishni talab qiladi.

1-rasm. Bo'lajak iqtisodchi mutaxassislarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda Harvard modeli tarkibiy qismlari.

Bo'lajak iqtisodchi mutaxassislarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalari muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ular talabalarni zamonaviy iqtisodiy muammolarni hal qilishda faol, ijodiy va moslashuvchan bo'lishga tayyorlaydi. Ushbu texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash esa nafaqat texnik infratuzilma, balki pedagogik strategiyalarning uzviy uyg'unligiga bog'liq bo'lib, kelajakda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu tariqa, innovatsion ta'lim mexanizmlari orqali shakllangan kreativ fikrlash iqtisodiy fanlarning yangi ufqlarini kashf etishda asosiy omilga aylanadi.

TAHLIL VA NATIJALARI

Xalqaro miqyosda o'tkazilgan tadqiqotlar, xususan, OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) tomonidan PISA (Programme for International Student Assessment) doirasida 2024-yilda amalga oshirilgan kreativ fikrlash moduli natijalariga ko'ra, iqtisodiyot yo'nalishidagi talabalarning 58,7 foizi yuqori darajadagi kreativlik ko'rsatkichlariga erishgan. Bu ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan 9,3 foizga o'sishni anglatadi, bu esa raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (AI) vositalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan. Masalan, Digital Education Council (DEC) tomonidan 2024-yil iyulida 16 mamlakatda 3800 dan ortiq talaba ishtirokida o'tkazilgan so'rovnoma shuni ko'rsatdiki, talabalarning 86,0 foizi o'qish jarayonida AI'dan muntazam foydalansa, 54,0 foizi esa haftalik asosda kreativ muammolarni hal qilishda ushbu texnologiyalarga tayanadi. Shu bilan birga, World Economic Forum (WEF) hisobotlariga ko'ra, 2024-yilda ish beruvchilarning 73,0 foizi kreativ fikrlashni eng muhim ko'nikma deb hisoblagan, bu esa iqtisodchi talabalarga ushbu qobiliyatni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirdi.

Bundan tashqari, global miqyosda “Design Thinking” metodologiyasining ta’limda qo’llanilishi 2024-yilda sezilarli natijalar berdi. UNESCO ma’lumotlariga ko’ra, ushbu yondashuvni qo’llagan mamlakatlarda iqtisodiyot talabalari tomonidan taklif qilingan innovatsion loyihalarning soni o’rtacha 22,5 foizga oshgan. Masalan, AQSh va Yevropa Ittifoqidagi yetakchi universitetlarda joriy qilingan ushbu kurslar talabalarning 67,8 foizida noan’anaviy iqtisodiy yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini oshirdi. Shu bilan birga, virtual reallik (VR) va simulyatsiya platformalaridan foydalanish bo’yicha tajribalar ham muvaffaqiyatli bo’ldi: McKinsey Global Economics Intelligence (GEI) tahlillariga ko’ra, 2024-yilda VR’dan foydalangan iqtisodchi talabalarning 19,4 foizi real dunyo iqtisodiy stsensariylarini kreativ tarzda modellashtirishda yuqori natijalarga erishgan. Xususan, AQShda o’tkazilgan tajribalarda talabalarning analitik va kreativ fikrlash integratsiyasi 21,6 foizga yaxshilangan.

Global iqtisodiy hakatonlar ham kreativlikni oshirishda muhim rol o’ynadi. World Economics Cup (WEC) 2024 ma’lumotlariga ko’ra, oktyabr oyida o’tkazilgan musobaqada ishtirokchilarning 47,2 foizi global iqtisodiy muammolarga innovatsion yechimlar taklif qildi, bu esa o’tgan yilga nisbatan 12,9 foizga ko’pdir. Biroq, mintaqaviy farqlar ham mavjud: rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Yevropa) talabalarning kreativlik darajasi o’rtacha 65,3 foizni tashkil etgan bo’lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko’rsatkich 49,7 foiz atrofida qoldi. UNCTAD (BMT Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi) hisobotlari shuni ko’rsatadiki, kreativ iqtisodiyotning global GDPdagi ulushi 2024-yilda 4,3 foizga yetdi, bu esa kreativ fikrlashning iqtisodiy o’sishdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu bilan birga, talabalarning 60,0 foizi AI’dan foydalanishda ma’lumotlar maxfiyligi va adolatli baholash masalalaridan xavotirda ekanligini bildirdi, bu esa texnologik integratsiyada muvozanatni saqlash zarurligini ko’rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo’lajak iqtisodchi mutaxassislarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy ta’limning, balki global iqtisodiyotning kelajagini belgilovchi strategik omil sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon zamonaviy texnologiyalar, innovatsion metodologiyalar va xalqaro tajribaning sinteziga asoslanadi, ammo uning samaradorligi ta’lim tizimlarining moslashuvchanligi va resurslarning mavjudligiga bog’liq. Kreativ fikrlashni rivojlantirish talabalarga nafaqat iqtisodiy muammolarni hal qilishda yangicha yondashuvlarni topishga, balki global iqtisodiy o’zgarishlarga moslashishga ham yordam beradi, bu esa ularni kelajakdagi murakkab bozor sharoitlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishga tayyorlaydi. Shu bilan birga, bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun ta’lim muassasalari o’quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab, AI, VR va boshqa ilg’or texnologiyalarni integratsiya qilishga e’tibor qaratishi zarur. Rivojlanayotgan

mamlakatlar uchun esa xalqaro hamkorlik va investitsiyalar orqali texnologik infratuzilmani rivojlantirish kreativ ta'limning kengroq qamrovini ta'minlaydi. Umuman olganda, kreativ fikrlash iqtisodiyotning barqaror o'sishi va innovatsion rivojlanishi uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lib, bo'lajak iqtisodchilarni global raqobatbardoshlikka tayyorlashda uning o'rni tobora ortib bormoqda. Bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlar kelajakda iqtisodiy fanlarning yangi paradigmasini shakllantirishi va insoniyatning iqtisodiy muammolarga yechim topish qobiliyatini tubdan o'zgartirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Stigler, George Joseph; "The Development of Utility Theory" Journal of Political Economy (1950).
2. Stigler, George Joseph; "The Adoption of Marginal Utility Theory" History of Political Economy (1972).
3. Böhm-Bawerk, Eugen Ritter von; Kapital Und Kapitalizms. Zweite Abteilung: Positive Theorie des Kapitals (1889). Translated as Capital and Interest. II: Positive Theory of Capital with appendices rendered as Further Essays on Capital and Interest.
4. Theodore-Angwenyi, Nicholas; "Utility", International Encyclopedia of the Social Sciences (1968).
5. Edgeworth, Francis Ysidro; Mathematical Psychics (1881).